

2. Poprawna wymowa – zabawy i ćwiczenia

Wstępnym etapem zabawy w teatr powinny być ćwiczenia z zakresu techniki mówienia. Ćwiczenia te nie staną się najbardziej niewdzięcznym elementem tej zabawy wtedy, kiedy nie będą stanowiły istoty spotkania instruktora z dziećmi. Wystarczy każdorazowo poświęcić im około 10 minut, najlepiej jeszcze dzieląc ten czas na krótsze odcinki. Praca ta musi być wykonana po to, żeby tekst wypowiedziany przez młodego aktora ze sceny był słyszany i rozumiany przez widownię. Młody aktor szybko zrozumie konieczność ćwiczeń aparatu mowy, jak młody atleta rozumie konieczność ćwiczeń mięśni.

Ćwiczenia, które proponujemy, odbywać się będą w grupie. Aby były one pożyteczne, a nie szkodliwe, przed ich rozpoczęciem proponujemy skonsultować się z logopedą. Wykrycie wady wymowy u jakiegoś dziecka nie eliminuje go z zespołu teatralnego, a jedynie stawia wymóg pracy indywidualnej.

2.1. Artykulacja

Zespół ruchów i układów przyjmowanych przez narządy mowy w trakcie wytwarzania głosek to artykulacja. Podstawą poprawnego mówienia jest takie dobieranie cech fonetycznych głoski, by charakteryzowały ją jednoznacznie w stosunku do innych. Dzieje się to w wyniku określonych ruchów narządu mowy.

2.1.1. ĆWICZENIA SZCZĘKI

Zabawa w rybę. Szerokie otwieranie i zamykanie ust.

Pies łapiący muchy. Kłapnięcia szeroko otwartymi ustami.

Ryba wirtualna. Kciuki dotykają zagłębień pod uszami, opierając się o kość szczękową; palce zaciskają się coraz mocniej, w miarę jak usta otwierają się ruchem robota jak najszerzej.

Tygryszek roślinożerny. Głowa wtulona w ramiona, oczy zmrúżone; kotek zwracając się na lewo i na prawo otwiera „groźnie” szczękę, szczerząc kły.

Żucie gumy bez gumy.

Ka-szyfry. Do dowolnie wybranych zdań dodaje się przed każdą sylabą w wyrazie sylabę *ka*. Zdania wymawia się głośnie i coraz szybciej, otwierając jak najszerzej usta na sylabie *ka*. Przykład:

Ka-Sło ka-wa ka-cki
 Ka-wiel ka-kim
 Ka-po ka-e ka-tą
 Ka-był!

W ten sposób można prowadzić wszystkie rozmowy.

2.1.2. ĆWICZENIA JEZYKA

Szminka. Przesuwanie wysuniętym językiem wokół otwartych ust od strony wewnętrznej; oblizywanie warg.

Odrzutowiec. Przesuwanie językiem wokół warg jak wyżej z coraz szerszym otwieraniem ust.

Całowanie kaktusa. Utrzymując język w płaszczyźnie poziomej, należy wycofać go jak najgłębiej robiąc przy tym „murzyńskie” wargi, czynność powtórzyć kilkakrotnie, robiąc coraz kwaśniejsze miny.

Włączanie zębów. Dotykanie na przemian językiem zębów górnych i dolnych od ich strony wewnętrznej, posuwając się ku tyłowi szczęki.

Pukanie w sufit. Uderzanie czubkiem języka w górne przednie zęby, w dąsła i w środek podniebienia twardego, czynność powtarzać kilkakrotnie, przyspieszając siłę i tempo uderzeń.

Wąż. Poruszanie językiem w lewo i w prawo pośrodku otwartych ust bez wysuwania go na zewnątrz.

Wąż-konspirator. Poruszanie językiem jak wyżej, przy zamkniętych ustach.

Nieśmiały wąż. Naprzemienne podwijanie języka i dotykanie końca podniebienia miękkiego przy zamkniętych ustach.

Śniadanie dietetyczne. Wypychanie językiem na przemian lewego i prawego policzka.

Ryba młot. Otwieranie i zamykanie ust podczas kurczowego przyciskania języka do górnych zębów i podniebienia.

Karabin maszynowy. Energiczne wymawianie:

- de-te de-te de-te; te-de te-de te-de!
- ta-ta-ta-ta; da-da-da-da!
- trrr-drrr trrr-drrr!
- dratatata – tratadrata!

Mówiąca ryba wirtualna. Powtarzanie podanych zestawów sylab od szeptu do krzyku; wolno i bardzo szybko:

da-de-di-do-du
 ta-te-ti-to-tu
 ra-re-ri-ro-ru
 la-le-li-lo-lu
 dza-dze-dzi-dzo-dzu

dża-dże-dzi-dżo-dżu
 dża-dże-dzi-dżo-dżu

na-ne-ni-no-nu
 ca-ce-ci-co-cu
 cza-cze-czi-czo-czu
 sa-se-si-so-su
 sza-sze-szi-szo-szu
 ża-że-żi-żo-żu

Dziwne dźwięki. Jedna osoba, ruszając odpowiednio językiem w ustach, wydaje wymyślony właśnie dźwięk, a grupa powtarza go. Przykłady:

- stukot kopyt po bruku,
- dzwonek,
- wyciągnięcie korka z butelki,
- świsty, gwizdy,
- dźwięki właściwe filmom o kosmitach.

2.1.3. ĆWICZENIA WARG

Zjadanie warg. Przygryzanie zębami górnej i dolnej wargi.

Uśmiechy pajaca. Naprzemienne cofanie prawego i lewego kącika ust przy zaciśniętych zębach; wykonywanie różnych uśmiechów.

Parskanie. Wypuszczanie powietrza przy zamkniętych ustach.

Pyrkotanie. Coraz szybsze uderzanie powietrzem w zaciśnięte wargi, powodujące powstawanie charakterystycznego dźwięku.

Nerwowa ryba wirtualna. Coraz szybsze powtarzanie sylab:

by-bi bi-by by-bi
 bim-bam-bom bim-bam-bom
 rabarbar rabarbar rabarbar
 bar Barbar bar Barbar

Smoczek. Naprzemienne ssanie warg z wydawaniem dźwięków chłep-tania mleczka.

Odłot. Nabieranie powietrza na przemian pod górną i pod dolną wargę.

Wilczki. Wymawianie podwójnej samogłoski *au* z bardzo szerokim otwieraniem ust i robieniem „murzyńskich” warg na *a* oraz z wysuwaniem dolnej szczęki do przodu i unoszeniem warg ku górze przy *u*.

Bezzębna ryba. Wciąganie warg do środka otwartych ust.

Dmucham na to. Dmuchanie na wyobrażane rzeczy (świecę, piórko, samochód, czołg, bałwana itp.).

Kanar. Jedna osoba trzyma wargami kawałek papieru (bilet), druga próbuje go wyciągnąć.

Kiss me. Całowanie wyobrażonych postaci (krasnala, słonia, bałwana, upiora itp.).

Spadaj. Górna warga dotyka nosa, po czym dolna brody.

Upiorki. Wargi jak najbardziej odsłaniają szczerzone zęby.

Gwizdanie.

Ba-szyfry. Do wybranych dowolnie zdań dodaje się sylabę *ba*, a potem *pa*.

Zdania wymawia się głośno, usta otwiera się jak najszerzej przy *a*. Przykład:

Ba-to ba-już ba-ko ba-niec

Pa-ćwi pa-czeń

Pa-warg

2.2. Dykcja

To, co młody aktor chce przekazać ze sceny, dotrze do widowni po pokonaniu znacznej nieraz odległości. Żeby przekaz był zrozumiały, należy mówić starannie niż w sytuacjach bliskiej rozmowy lub rozmowy za pośrednictwem urządzeń elektronicznych. Wśród proponowanych przez nas ćwiczeń są również i takie, które nie stawiają na pierwszym miejscu zasad profesjonalnej techniki, czyniąc niekiedy drobne ustępstwa na rzecz niezbędnego w pracy z dziećmi poczucia humoru.

2.2.1. WYMAWIANIE SAMOGŁOSEK USTNYCH

Rączka do buzi. Bezgłośnie wymawianie samogłosek: dziecko układa usta do wymowy *a*, po czym otwiera je na szerokość dwóch palców ręki wkładanej do buzi pionowo (na sztorc). Uświadomiwszy sobie szerokość otwarcia buzi i położenie języka – wymawia *a* pełnym głosem. Następnie powtarza czynność dla:

– *o* – buzia otwarta na dwa palce,

– *u* – buzia otwarta na jeden palec.

Jestem chory. Dziecko wydaje jęk, uświadamiając sobie, gdzie powstaje dźwięk, następnie jęk zamienia się w głoskę *m*, a po uświadomieniu sobie różnicy – dodawana jest głoska *a*. Jak najszersze otwarcie ust powoduje jak najszybsze pozbycie się bólu.

Gaworzenie. Wymawianie sylab z każdorazowym przedłużaniem samogłosek:

staccato (w rytmie punktowanym)

ma-ma ta-ta ba-ba

bo-bo be-be bu-ba

du-du gu-gu zu-zu

pa-pa gru-pa pu-pa

zu-pa ze-za zo-zo

no-sa ne-se no-so

gro-za gry-zie gro-so

ba-ba bie-ga bo-so

ta-ta ro-bi ko-są

legato (płynnie łącząc)

maa-ee-oo-uu-ii-yy

taa-tee-tou-tyi

maaeoouuiy

taateetoui

aeoui

Szpital. Wymawianie ciągle kolejnych samogłosek od szeptu po krzyk:

- Sioooooooooooooooooooooooooostro!
- Baaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaaasen!
- Bieeeeeeeeeeeeeeeeeeeeeeeeeegiem!
- Biiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiiegiem!
- Szyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyyybko!

Tam, gdzie król chadza piechotą. Wymawianie samogłosek *legato* i *staccato*:

- Aaaaaaaaaaaaaaaaaa A-a-a-a-a-a-a!
 - E-e-e-e-e-e-e Eeeeeeeeeeeeeeee!
- i tak dalej.

A-bajka. Opowiadanie czegoś za pomocą tylko jednej samogłoski; następnie – kilku samogłosek.

Przykład: A-a-a-a, Ueee. Yy? Ooooooooo! E-e-e-e? Ii!

Ćwiczenie sprawdzające. Czytanie tekstu „z wyłączonym dźwiękiem” – bezgłośnie, ale starannie otwierając usta, pracując wargami i językiem. Interpretacja i dialogi podkreślane są mimiką i gestykulacją.

Raz na giełdzie, koło Środy
Rozmawiały samochody:
– Niech się pan pod dach przeniesie,
Pan rdzewieje, mercedesie!
– Cóż się dziwić, mój hyundaiu:
Postawili mnie tu w maju.
Rzecz na to stara mazda:
– Spójrz na lancję! – Jaka gwiazda!
Ford po brzuszku fiata klepie:
– Jak maluszku? Trochę lepiej?
– Dzięki, dzięki – mój fordziku,
Trochę prychnę – i po krzyku.
Lecz – syrenka! Z tą jest gorzej:
Błada, chuda – spać nie może!

– Biada, biada!
Jęczy łada.

(Cały wierszyk zob. s. 60–61)

Ćwiczenie sprawdzające. Głośne czytanie z podanego tekstu tylko samogłosek, zachowując rytm wiersza.

A-a e-e o-o o y

O-a-a-y a-o-o-y

E ę a o a e-e-e

A e-e-e e-e-e-e

i tak dalej.

Na koniec poprawne głośne przeczytanie całości.

2.2.2. WYMAWIANIE SAMOGŁOSEK NOSOWYCH

Gong. Wymawianie wyrazów z *ą* na końcu z przedłużaniem jej nosowego wybrzmienia.

Maą, ćmaą, dmaą, zląą, lgnąą, klnąą,
brnąą, mknąą, mnąą, pnąą, schnąą, pnąą.

Bra-mąą, da-mąą, fa-mąą, ga-mąą.

Przypominamy o akcentowaniu pierwszej sylaby.

Ja-mąą, la-mąą, ma-mąą, pla-mąą,
ra-mąą, szra-mąą, ta-mąą, wy-dmąą,
bo-nąą, pa-chnąą, ra-nąą, sce-nąą,
we-łnąą, źo-nąą, zmia-nąą.

Ma-ksy-mąą, o-fe-rmąą, re-kla-mąą.

Przypominamy o akcentowaniu drugiej sylaby od końca.

Pi-ża-mąą, pla-tfo-rmąą, re-fo-rmąą,
re-no-mąą, ro-ze-dmąą, za-du-mąą.
a-re-nąą, mi-gre-nąą, do-me-nąą,
o-ce-nąą, po-la-nąą, sy-re-nąą, wy-mia-nąą.

Chry-za-nte-mąą, pa-no-ra-mąą,
ka-ra-wa-nąą, me-dy-cy-nąą,
o-pu-chli-znąą, po-rce-la-nąą.

Stłumiony gong. Wymawianie wyrazów z *ę* na końcu z lekką nosowością. Stłumienie nosowości następuje przez zatkanie ust dłońią.

Chcę, brnę, gnę, lgnę,
mknę, pnę, schnę, tknę.

Bra-mę, da-mę, ga-mę,
ja-mę, ma-mę, pla-mę,
pa-chnę, ra-nę, sce-nę,
we-łnę, źo-nę, zmia-nę.

O-fe-rnę, pi-ża-mę, re-fo-rnę,
re-kła-mę, za-du-mę, a-re-nę,
mi-gre-nę, o-ce-nę, po-la-nę,
sy-re-nę, wy-mia-nę, fa-je-czkę.

Zepsuty gong. Wymawianie wyrazów z samogłoskami nosowymi bez zachowania nosowości.

ę = em; q = om:

Tępic, bęben, trąbic, bąbel,
stapać, stępic, dąb, zastąpic,
wstąpic, skąpic, wydębic, gębę,
kępa, kąpiel, skąpstwo, kłębek,
ziąb, przestępca, sęp, ustąpic,
zęby, sępy, przedsiębiorstwo,
gołąb, gnębic, cząber, siąpic,
krnąbrny, klępa, trąb, przerębel,
gręplowanie, skрэpowanie, głąb!

ę = en lub eń (działstowe); q = on, lub oń (działstowe):

Pęta, kłątwa, zbędny, kąt,
wnętrze, wewnątrz, pięta, rząd,
piętro, tętent, dętka, swąd,
piątek, giętki, wątpić, skąd,
wędka, wędnać, uwiad, prąd,
wędlina, wątroba, stąd,
dziewiątka, dziesiątka, sąd,
grzęda, zrzęda, prządka, bład,
mięta, smętek, mądry, ład.

Ręce, prędzaj, chcąc, urządź,
cięcie, zrzedź, kącik, sądzić,
zawziąć, powziąć, wziąć, uwięzić,
pędzel, spędzić, kpiący, rzeźić.

Klnąc, pieniądze, bładzić, wszędzie,
pręcik, pamięć, między, będzie,
licząc, walcząc, drwiąc, oszczędzać,
znacząc, kracząc, mówiąc, księdza,
dąc, rtęć, krawędź, tnać,
rozpięcie, zapiąć, śpiąc,
kpiący, brzdąc, mnać.

Pęczak, pączek, śpiączka, tęcza,
 klęczeń, jęczec, sączek, ręczna,
 męczarnia, męczyć, pajączek,
 bolączka, ślęczec, sączek,
 miesięczny, tysięczny, ręcznik,
 bezdźwięczny, zajęczy, klęcznik.

ę = eη (tylnojęzykowe); ą = oη (tylnojęzykowe):

Ułęgalka, Elbląg, ręka,
 pielęgniarz, nękać, pęka,
 zmiękczyć, błękitny, lęk,
 obcęgi, ścięgno, stęk,
 męka, mąka, węgorz, dźwięk,
 przysięga, wysięk, zmiękł,
 kręgosłup, udręka, księga,
 mordęga, gęgać, włóczęga,
 strąk, bąk, bąkać, pąk,
 kwękać, szczękać, strąk.

Nie ja! Wymawianie wyrazów z ę i ą przed l, li, ł. Samogłoski bezwzględnie tracą tutaj nosowość. Jedna grupa dzieci zadaje pytania, druga odpowiada, np.:

- Wziąłeś?
- Nie wziąłem, oni wzięli!
- Wzięłaś?
- Nie wzięłam, on wziął!
- Zasnąłeś?
- Nie zasnąłem, oni zasnęli!
- Zasnęłaś?
- Nie zasnęłam, on zasnął!

Inne pytania: Sapnąłeś? Klasnąłeś? Gwizdnąłeś? Stuknąłeś? Mlasnąłeś? Stanąłeś? Przyjąłeś? Uciałeś? Kichnąłeś? Ziewnąłeś? Puknąłeś? Trzasnąłeś? Chuchnąłeś? Połknąłeś? Minąłeś?

Podwójny gong. Wymawianie wyrazów z zachowaniem nosowości:

Brzęknięcie, stąpnienie, zwiędnięcie,
 bąknięcie, brzdęknięcie, chrząknięcie,
 sprzątnięcie, stęchnięcie, stęknięcie,
 dociągnięty, nasiąknięty, uprzątnięty,
 zwiędnięty, zziębnięty, kaśnięty,
 odchrząknięty, pęknięty, rąbnięty.

Ciągnąć, stęknąć, pęknąć,
 tąpnąć, szcęknać, jęknąć,
 bąknąć, rąbnąć, chrząknąć,
 nie osiągnąć, dociągnąć.

2.2.3. WYMAWIANIE SPÓŁGŁOSEK

B-zgadywanki. Instruktor podaje dzieciom wyrazy zaczynające się na *p*, zadaniem dziecka jest odgadnięcie wyrazu zaczynającego się na *b*; udźwięcznienie pierwszej głoski zmienia znaczenie wyrazu. Zabawę tego typu można komponować w dowolny sposób, także z innymi literami (*d – t*; *g – k*).

prawo – brawo
 puk – buk
 piorę – biozę
 pory – bory
 pióra – biura
 papka – babka
 pąk – bąk
 puchnąć – buchnąć
 pył – był
 parka – barka
 pal – bal
 pantera – bandera
 pies – bies

D-zgadywanki

twór – dwór
 tratwa – dratwa
 tłuk – dług
 tanie – danie
 talia – dalia
 tarnina – darnina
 tata – data
 tom – dom
 tren – dren
 tok – dog
 tryl – dryl
 trzeć – drzeć
 tama – dama
 trup – drób

G-zgadywanki

kąsek – gąsek
 kapa – gapa
 kłęb – głąb
 kłos – głos
 koło – goło
 kość – gość
 kura – góra
 kram – gram
 krzywa – grzywa
 kuma – guma
 kulka – gulka
 krucha – grucha
 kratka – gratka
 kurnik – górnik

Gaworzenie. Wymawianie sylab ze zwróceniem szczególnej uwagi na dźwięczność i bezdźwięczność spółgłosek:

be-be-bu pa-pe-pu
ga-ge-gu ka-ke-ku
da-de-du ta-te-tu
wa-we-wu fa-fe-fu
ża-że-żu sza-sze-szu
za-ze-zu sa-se-su
cza-cze-czu ca-ce-cu

cu-co-ca czu-czo-cza
su-so-sa zu-zo-za
szu-szo-sza żu-żo-ża
fu-fo-fa wu-wo-wa
tu-to-ta du-do-da
ku-ko-ka gu-go-ga
pu-po-pa bu-bo-ba

kta-tka kto-tko kte-tke kti-tki
ktu-tku kty-tky kta-tka kte-tke
tpa-pta tpo-pto tpe-pte tpi-pti
tpu-ptu tpy-pty tpa-ptą tpe-ptę
pna-npa pno-npo pne-npe pni-npi
pnu-npu pny-npy pna-npą pne-npę
fta-tfa fto-tfo fte-tfe fti-tfi
ftu-tfu fty-tfy ftą-tfą fte-tfe

cka-kca cko-kco cke-kce cki-kci
cku-kcu cky-kcy cka-kca cke-kce
sfa-fsa sfo-fso sfe-fse sfi-fsi
sfu-fsu sfy-fsy sfa-fsą sfe-fsę

bga-bge-bgy-bgo-bgu gba-gbe-gby-gbo-gbu
gda-gde-gdy-gdo-gdu dga-dge-dgy-dgo-dgu
wza-wze-wzy-wzo-wzu zwa-zwe-zwy-zwo-zwu
żma-źme-źmy-źmo-źmu mża-mże-mży-mżmo-mżmu
zza-zze-zzy-zzo-zzu żdza-żdże-żdży-żdźdźo-żdźdźu
bzdźdźe-bzdźdźy-bzdźdźo-bzdźdźu
nbda-nbde-nbdy-nbdo-nbdu
i tak dalej.

Paplanie. Wymawianie sylab ze szczególnym zwróceniem uwagi na miękkość głosek:

bia-pia gia-kia dia-tia
 wia-fia ża-sa dża-ća
 bie-pie gie-kie die-tie
 wie-fie że-sę dże-će
 bio-pio gio-kio dio-tio
 wio-fio żo-šo dżo-ćo
 biu-piu giu-kiu diu-tiu
 wiu-fiu żu-su dżu-ću
 bią-pią gią-kią dią-tią
 wią-fią żą-są dżą-ća
 bię-pię gię-kię dię-tię
 wię-fię że-sę dże-će

sśa-zśa sśo-zśo sśe-zśe sśi-zśi
 sśu-zśu sśy-zśy sśą-zśą sśę-zśę

źda-dża źdo-dżo źde-dże źdi-dźi
 źdu-dżu źdy-dży źdą-dżą źdę-dżę

czća-ćća czćo-ććo czće-ćće czći-ćći
 czću-ćću czćy-ććy czća-ćća czćę-ććę

źdża-źdże-źdży-źdżo-źdżu
 wdża-wdże-wdży-wdżo-wdżu
 źdża-źdże-źdźi-źdżo-źdżu
 pśća-pśće-pśći-pśćo-pśću

Reranie. Wymawianie ze szczególnym podkreśleniem *r* i *l*:

tra-tła-pra-tła-dra-tła-kra-tła
 tre-tle-pre-ple-dre-dle-kre-kle
 bre-ble wre-wle fre-fle zre-zle
 grum-glum brum-blum dżrum-dźlum dźrum-dźlum

Tarra, tarła, marra, marła,
 tyrra, myrła, gmyrra, smyrra,
 smyrna, myrlna, gzyrła, srylla,
 gznyrra, mzgryrra, zbdzyrła, mzgrylla,
 zbratrrylla, mzgrruzyrła, krrach.

wra-rwa-wre-rwe-wry-rwy-wro-rwo
 wri-rwi-wry-rwy-wru-rwu-wrą-wrę

tła-lta-tle-lte-tly-lty
 tło-lto-tli-lti-tlu-ltu
 tły-lty-tlą-ltą-tłę-ltę

lba-bła-rba-bra lbe-ble-rbe-bre
 lby-bly-rby-bry lbo-bło-rbo-bro

lbi-bli-rbi-bri lbu-blu-rbu-bru
 lbą-blą-rbą-brą lbę-blę-rbę-brę

Ł – to nie u. Ćwiczenia w wymawianiu sylab i wyrazów ze zwróceniem szczególnej uwagi na wymowę ł jako u wargowego:

dła-sła-gła-mła-pła-wła-szła-czła
 dło-sło-gło-mło-pło-wło-szło-czło
 dłe-słe-głe-młe-płe-włe-szłe-człe
 dli-sli-gli-mlī-płi-włi-szłi-człi
 dłu-słu-głu-młu-płu-włu-szłu-człu
 dły-sły-gły-mły-pły-wły-szły-czły
 dlą-slą-glą-mlą-plą-wlą-szłą-człą
 dłę-słę-głę-młę-płę-włę-szłę-człę

dłu-udł słu-ułs głu-ułg płu-ułp
 włu-ułw szłu-ułsz człu-ułcz

dłuu-słuu-głuu-młuu-płuu-włuu
 szłuu-człuu

ła-ua łe-ue ło-uo li-ui
 lu-uu ły-uy łą-uą łę-uę

łak-łok-łek-łik-łuk-łyk-łak-łęk

ala-alla ola-olla eła-ella
 iła-illa uła-ułła yła-yłła
 ałła-ella-olla-illa-ułła-yłła

Małłam, białłam, gałłam, stałłam,
 ołłam, iolłam, krolłam, colłam,
 wielłam, gielłam, pielłam,
 wyłłam, szyłłam, myłłam.

gł-ba gł-by gł-be gł-by gł-bo gł-be
 bł-ka bł-ko bł-ky bł-ke bł-kę
 dł-sza dł-sze dł-szy dł-szo dł-sza

Dłu-gi, słu-chaj, głu-pi, we-dług,
 wła-śnie, wła-dza, mło-dzież, pła-kać,
 czło-wiek, przy-szła, w ze-szłym,
 przy-kład, gła-dki, gło-dny,
 mó-głby, ja-błko, sze-dłszy.

Mała, szkoła, gała, lała,
 brała, stała, spała, miała,
 grała, wiała, cała, drgała.

Dł-padł, dł-siadł, dł-zjadł,
 gł-biegł, gł-mógł, kł-stłukł,
 dł-szedł, ał-rytuał,
 dół, pół, stół, knuł,
 wół, czuł, pluł.

Wi-dzia-łam, sie-dzia-łam,
 pi-sa-łam, mi-lcza-łam, sta-łam,
 je-cha-łam, ki-cha-łam, spa-łam,
 prze-dy-sku-to-wa-łam.

Łupić, Łódź, łupież, łupina,
 łój, łokieć, łut, łuska,
 łudzić, łóżko, łuk, Łukasza.

Życząc połamania języka. Ćwiczenia w wymawianiu zbitek spółgłoskowych; najpierw wolno, potem jak najszybciej.

trz – cz

Trzyj oczy. Czyje oczy trzyj?
 Oczy wytrzyj, lecz nie przytrzyj.
 Czysta rozkosz złotych trzysta!
 Czy też trzeba z niej skorzystać?
 W mrozów czas – dobry ognia trzask.
 Trzasku czas aż po sam brzask.

Dobrze ty się rozpatrz,
 Czy potrzebna rozpacz.
 Może ta pogoda wietrzna,
 Znów nie będzie taka wieczna.

Musisz się przyglądać bacznie,
 By nie pojąć mnie opacznie.
 Gdy zachowasz dobrą baczność,
 Dopomoże ci opatrność.

Przestań ciągle mnie się czepiać!
 Lepiej idź dywany trzepać.

zcz = scz; zsz = ssz; zś = sś; czc; zź; zdź; ss; dzc

Z czubem, z czołgiem, z czarem,
 z czyrakiem, z cząbrem, z żarem,
 z szybą, z szumem, z szykiem,
 z żelaza, z żoną, z czytelnikiem,

bezczynny, bezcześci, rozszyfruje,
 rozszarpie, rozszerzy, rozsegreguje,
 szczepi, szernieje, szesze, szczyta,
 zszarga, zszokuje, zszywaczem zazgrzyta,
 dzieweczce, na ławeczce, w rączce,
 rozrzyna, rozrzuca, po łączce.

Bezsilny, rozdział, rozdzielić,
 rozciąć, rozciągnąć, rozstrzelić,
 z ciepłem, z cicha, z ciocią,
 z dziadkiem, z ziołami, z paprocią,
 czcuj, czcigodny, czcionka,
 kończcie, raczcie, raz stonka,
 pocziwy, pocziwie, powiedzcie
 pokażcie, wreszcie, powiedźcie (od: wodzić).

Połączenia międzywyrazowe

Przez ciocię, przez ciebie, przez ciekawość,
 przez dziewczyny, przez drzwi, przez prawość,
 przez babcię, przez gruszkę, przez lampę,
 przez papcie, przez kaszkę, przez pampę.

Zgryz żony, tygrys szalony, teść żaby,
 nos czarny, las zielony, mecz słaby,
 noc siwa, czas świąt, lep z gliny,
 koniec ciszy, przekaż życzenia, las siny.

Bandaż załóż, jedz ser, poleż sobie,
 skończ całować, zjedz coś, patrz co robię,
 ucisz się, obierz ziemniaki, rzecz ciekawa,
 zobacz ciocię, wypierz szal, duża czkawa.

Powtórzone głoski

ara-arra era-erra ora-orra ira-irra
 ura-urra yra-yrra ąra-ąrra ęra-ęrra
 ala-alla ela-ella ola-olla ila-illa
 ula-ulla yla-ylla ąła-ąlla ęła-ęlla
 ama-amma ema-emma oma-omma ima-imma
 uma-umma yma-ymma
 ana-anna ena-enna ona-onna ina-inna
 una-unna yna-yнна
 ańa-ańńa eńa-eńńa ońa-ońńa ińa-ińńa
 uńa-uńńa yńa-yńńa
 aja-ajja eja-ejja oja-ojja ija-ijja
 yja-yjja aja-ajja ęja-ęjja

Arras, errata, horror,
 terror, torrero, Zorro,
 alleluja, willa, ballada,
 Pollena, Pallas, Hellada,
 Jagiełło, Świdrygiełło, mułła, Emma,
 Anna, Zuzanna, manna, gemma.

Dar rady, pazur rysia, dwór rybaków,
 wzór różowy, knur rasowy, spór raków,
 fotel lenia, bal lalek, szal liliowy,
 stal lekka, żal lisa, król laurowy,
 słyszał łomot, spał łotr, chciał łykać,
 był łasy, miał łątkę, stłukł łotrzyka,
 dom mamusi, ogrom morza, potem mleczko,
 mam mrowienie, dam mało, tam miasteczko,
 ton natrętny, dzwon nowy, tron nagi,
 pan nasz, pan na nartach, stan niedowagi,
 toń nieba, przystań nieszczęsna, grań nieduża,
 wygoń niechęć, stań niemo, sieni nie odkurzaj,
 brak kolacji, skup pieczywa, czas sałaty,
 krok kulawy, bez zabawy, duch herbaty,
 rząd Danii, szef fabryki, buhaj jurny,
 brat Tomeczek, paw waleczny, lecz czupurny.

Wprawki do ćwiczeń z *h* zob. s. 26.

wszy = fszy; wski = fski; wstwo = fstfo:

fsza-fska-fstfa fsze-fske-fstfe
 fszo-fsko-fstfo fszu-fsku-fstfu
 fszi-fski-fstfi fszy-fsky-fstfy

Pierwszy, wzięwszy, związawszy,
 zawinąwszy, dawszy, łaskawszy.

Szopenowski, marszałkowski, ojcowski,
 myśliwski, wrocławski, sędziowski.

Krwiodawstwo, językoznawstwo, krasomówstwo,
 marnotrawstwo, prawodawstwo, rybołówstwo.

dn; tn; dl; tl:

nda-dna nde-dne ndo-dno ndi-dni
 ndu-dnu ndy-dny ndą-dną ndę-dnę
 ann-dda enn-dde onn-ddo inn-ddi
 unn-ddu ynn-ddy

nta-tna nte-tne nto-tno nti-tni
 ntu-tnu nty-tny ntą-tną ntę-tnę
 at-na et-ne ot-no it-ni ut-nu
 at-nna et-nne ot-nno it-nni ut-nnu
 att-na ett-ne ott-no itt-ni utt-nu

Brudny, trudny, źmudny, żadny,
 paskudny, głodny, ładny, paradny.

Smutny, rezolutny, okrutny,
 butny, błotny, samotny, markotny.

la-dla le-dle lo-dło li-dli
 lu-dlu ly-dly lą-dlą lę-dlę
 dla-lda dle-lde dło-ldo dli-ldi
 dlu-ldu dly-ldy dlą-ldą dlę-ldę

lta-tła lte-tle lto-tło lti-tli
 ltu-tlu lty-tly lta-tła ltę-tlę
 att-la ett-le ott-lo itt-li
 utt-lu ytt-ly

Dła domu, dla duszy, dla dworu,
 dla pani, dla kozy, dla humoru,
 dla lalek, dla lulek, dla lubej,
 dla mamy, dla niani, dla grubej.

- Dlaczego? Dla – tego?
- Dlatego! Dla – tego!
- Nie dla owego?
- Dla – owego? Nie!

Wędlina, rondle, w kotle,
 dwa mendle, szwindle, na miotle.

2.3. Akcent wyrazowy

Akcent wyrazowy polega na wyróżnieniu jednej z sylab w wyrazie kilkusylabowym przez mocniejsze jej wymówienie. W zasadzie sylabą akcentowaną jest druga sylaba od końca. Ćwiczenia z dziećmi dotyczą wyrazów, w których akcentuje się trzecią lub czwartą sylabę od końca wyrazu.

Śmy-ście. Instruktor podaje dzieciom wyraz, dzieci dodają końcową sylabę, po czym akcentując poprawnie, powtarzają czasownik.

W zrozumieniu przez dzieci problemu akcentowania pierwszej i drugiej osoby liczby mnogiej czasu przeszłego czasowników bardzo pomoże wytlu-

maczenie im, że forma taka składa się jakby z dwóch wyrazów: trzeciej osoby takiego czasownika i „wyrazu”: *śmy* lub *ście*, np. widzieliśmy, to nic innego jak: *widzieliśmy*. Dotyczy to również spójników z końcówkami osobowymi, na przykład *ażebymy* = *ażebyśmy*. Przykłady ćwiczeń:

kupili – *śmy* = ku-**pi**-li-*śmy*
 zrobili – *śmy* = zro-**bi**-li-*śmy*
 zjedli – *ście* = **zje**-dli-*ście*
 wypili – *ście* = wy-**pi**-li-*ście*
 odpoczęli – *śmy* = od-po-**cze**-li-*śmy*
 usnęli – *ście* = u-**sne**-li-*ście*
 zaspali – *ście* = za-**spa**-li-*ście*
 wstali – *śmy* = **wsta**-li-*śmy*
 poszli – *śmy* = **po**-szli-*śmy*
 doszli – *śmy* = **do**-szli-*śmy*
 spali – *ście* = **spa**-li-*ście*
 leniuchowali – *ście* = le-**niu**-cho-**wa**-li-*ście*

W wyrazach wielosylabowych stosuje się trochę słabszy akcent pomocniczy stawiany od końca co dwie sylaby. Zaznaczenie akcentów pomocniczych bardzo ułatwia wymówienie długiego wyrazu.

zapropowali – *śmy* = **za**-pro-**po**-no-**wa**-li-*śmy*
 odrestaurowali – *śmy* = **od**-re-**stau**-ro-**wa**-li-*śmy*
 powyczarowywali – *śmy* = po-**wy**-cza-**ro**-wy-**wa**-li-*śmy*
 spreparowali – *śmy* = spre-**pa**-ro-**wa**-li-*śmy*
 storpedowali – *śmy* = sto-**rpe**-do-**wa**-li-*śmy*
 powyłamywali – *ście* = **po**-wy-**ła**-my-**wa**-li-*ście*
 skonstruowali – *ście* = sko-**nstru**-o-**wa**-li-*ście*
 wypracowali – *ście* = wy-**pra**-co-**wa**-li-*ście*
 szantażowali – *ście* = sza-**nta**-żo-**wa**-li-*ście*

były – *ście* = **by**-ły-*ście*
 myły – *śmy* = **my**-ły-*śmy*
 wyły – *ście* = **wy**-ły-*ście*
 kryły – *śmy* = **kry**-ły-*śmy*
 lizały – *ście* = li-**za**-ły-*ście*
 siorbały – *ście* = sio-**rba**-ły-*ście*
 kłamały – *śmy* = kła-**ma**-ły-*śmy*
 kichały – *śmy* = ki-**cha**-ły-*śmy*

gdyby – *śmy* = **gd**y-by-*śmy*
 aby – *ście* = **a**-by-*ście*
 choćby – *śmy* = **cho**-ćby-*śmy*
 oby – *ście* = **o**-by-*ście*
 żeby – *śmy* = **ze**-by-*śmy*

Wyliczanka. W wyrazach pochodzenia obcego akcentowanych na trzeciej sylabie od końca akcent pada na nią tylko w tych przypadkach gramatycznych, w których liczba sylab jest taka jak w mianowniku. Jeśli sylab jest więcej lub mniej, akcentuje się drugą sylabę od końca. Nauczyciel podaje taki właśnie wyraz, dzieci dopowiadają mianownik. Akcent zaznaczyliśmy przecinkiem nad akcentowaną samogłoską w wyrazach akcentowanych na trzecią sylabę od końca.

(filmowi) – amerykańskiemu – Améryka
 (buszu) – afrykańskiego – Áfryka
 (rodzaje) – gimastyk – gimnástyka
 (rodzaje) technik – téchnika, téchnikum
 (wschodnich) taktyk – táktyka
 (kandydata) – republikańskiego – repúblika
 (wiele) – replik – réplika
 (ważnym) – problemom – próblemátyka
 (zaufaj) – poloniście – polonístyka
 (spraw) – metrykalnych – métryka
 (obowiązków) – kronikarskich – krónika
 (wystawa) – grafik – gráfika

Inaczej jest w wyrazach pochodzenia obcego zakończonych na *ik*, *yk*, w których dopełniacz ma więcej sylab niż mianownik. Wtedy mianownik jest akcentowany normalnie, a dopełniacz i inne przypadki, mające tyle samo sylab co dopełniacz – na trzeciej sylabie od końca. Nauczyciel podaje mianownik, a dzieci dopełniacz, np.:

antybiotyk – antybiótyku (nie zalecam)
 fanatyk – fanátyka (nie lubię)
 historyk – históryka (poprosiłem)
 katolik – katólika (zaprosiłem)
 polityk – polítyka (zawstydziłem)
 praktyk – práktyka (potrzebowałem)

Byśmy-byście. Instruktor podaje czasownik w trzeciej osobie liczby mnogiej czasu przeszłego, dzieci dopowiadają dwie ostatnie sylaby: *byśmy*, *byście*, po czym wypowiadają utworzony w ten sposób tryb warunkowy pierwszej i drugiej osoby. Następnie wypowiadają całość, akcentując na czwartej sylabie od końca. Przykłady:

byli – byśmy = **by**-li-by-śmy
 widzieli – byśmy = wi-**dzie**-li-by-śmy
 zapisali – byśmy = **za**-pi-**sa**-li-by-śmy
 przeczytali – byście = **prze**-czy-**ta**-li-by-ście
 zapamiętali – byście = za-**pa**-mię-**ta**-li-by-ście
 przedyskutowali – byście = **prze**-dy-**sku**-to-**wa**-li-by-ście

miały – byśmy = **mia**-ły-by-śmy
 stały – byście = **sta**-ły-by-ście
 wiały – byście = **wia**-ły-by-ście
 dały – byśmy = **da**-ły-by-śmy
 wiedziały – byśmy = wie-**dzia**-ły-by-śmy
 dostały – byście = do-**sta**-ły-by-ście
 biegaly – byśmy = bie-**ga**-ły-by-śmy
 zabrały – byśmy = za-**bra**-ły-by-śmy

Setki i krocie. Nauczyciel podaje liczebnik, a dzieci dodają *set*; otrzymane w ten sposób setki wypowiadają głośno, akcentując na trzeciej sylabie od końca. To samo dla *kroć*. Przykłady:

cztery – sta = **czte**-ry-sta
 pięciu – set = **pię**-ciu-set
 sześciu – set = **sze**-ściu-set
 siedem – set = **sie**-dem-set
 siedmiu – set = **sie**-dmu-set
 osiem – set = **o**-siem-set
 ośmiu – set = **o**-śmiu-set
 dziewięć – set = **dzie**-więć-set
 dziewięciu – set = dzie-**wię**-ciu-set
 kilka – set = **ki**-lka-set

 tysiąc – kroć = **ty**-siąc-kroć
 kilka – kroć = **ki**-lka-kroć
 wiele – kroć = **wie**-le-kroć

2.4. Akcent logiczny

Aby słuchacz dokładnie zrozumiał, o co chodzi mówiącemu, trzeba skłasyfikować wyrazy w zdaniu. Po ustaleniu, który wyraz jest najważniejszy dla przekazania myśli, należy ustalić ich hierarchię, czyli siłę głosu, z jaką poszczególne wyrazy będą wypowiedziane. Najmocniej wypowiedziany wyraz stanowi akcent logiczny. Proponowane ćwiczenia pomogą uzmysłwić dziecku możliwości interpretacyjne związane z przenoszeniem akcentu na różne wyrazy w zdaniu.

PAŃCIA, DAJ, DO PAPKI

Dzieci na zmianę recytują zdania:

Pańcia pocałowała psa w nos.
 W nos psa pocałowała pańcia.
 Pańcia pocałowała w nos psa.

Pocałowała pańcia psa w nos.
Pocałowała w nos pańcia psa.
W nos pocałowała psa pańcia.
Psa pańcia pocałowała w nos.
Psa pocałowała w nos pańcia.
Pocałowała psa pańcia w nos.
W nos pańcia psa pocałowała.
Pocałowała pańcia w nos psa.
Pańcia w nos psa pocałowała.
W nos pocałowała pańcia psa.
Pocałowała psa w nos pańcia.
Psa w nos pańcia pocałowała.
W nos psa pańcia pocałowała.
Pańcia psa pocałowała w nos

Instruktor zadaje pytania. Dzieci kolejno odpowiadają:

W co pocałowała pańcia psa?
Pańcia pocałowała psa **w nos**.
Kogo pocałowała pańcia w nos?
Pańcia pocałowała **psa** w nos.
Co zrobiła pańcia psu w nos?
Pańcia **pocałowała** psa w nos.
Kto pocałował psa w nos?
Pańcia pocałowała psa w nos.

Pańcia pocałowała psa **w nos**?
Pańcia pocałowała psa **w nos**.
Pańcia pocałowała **psa** w nos?
Pańcia pocałowała **psa** w nos.
Pańcia **pocałowała** psa w nos?
Pańcia **pocałowała** psa w nos.
Pańcia pocałowała psa w nos?
Pańcia pocałowała psa w nos.

Daj ten zeszyt. Jedna osoba zadaje pytanie, druga odpowiada.

Co mam zrobić z tym zeszytem, który trzymam w ręku?
Daj ten zeszyt!
Dać ci ten, czy tamten zeszyt?
Daj **ten** zeszyt!
Dać ci tę czekoladę, ten notes, czy ten zeszyt?
Daj ten **zeszyt**!
Dać ten **zeszyt**?
Daj ten zeszyt.

Dać **ten** zeszyt?
 Daj ten **zeszyt**!
Dać ten zeszyt?
 Daj **ten** zeszyt!

Pańcia pcha lepkie łapki do psiej papki. Dzieci odpowiadają na pytania, nie zmieniając szyku zdania.

Kto pcha lepkie łapki do psiej papki?
Pańcia pcha lepkie łapki do psiej papki.
 Co robi pańcia z lepkimi łapkami?
 Pańcia **pcha** lepkie łapki do psiej papki.
 Jakie łapki pcha pańcia do psiej papki?
 Pańcia pcha **lepkie** łapki do psiej papki.
 Co lepkiego pcha pańcia do psiej papki?
 Pańcia pcha lepkie **łapki** do psiej papki.
 Do czyjej papki pcha pańcia lepkie łapki?
 Pańcia pcha lepkie łapki **do psiej** papki.
 Do czego psiego pcha pańcia lepkie łapki?
 Pańcia pcha lepkie łapki do psiej **papki**.

POJEDZIEMY DO RYGI

Dzieci wypowiadają zdania stosując zróżnicowane akcenty zdaniowe:

Pojedziemy!
Pojedziemy do Rygi!
 W lecie pojedziemy **do Rygi**.
W lecie pojedziemy **na wakacje** do Rygi.
Za rok w lecie **pojedziemy** na wakacje **do Rygi**.
 Wygląda na to, że za rok **w lecie** pojedziemy **na wakacje** do Rygi.
Wygląda na to, że **za rok** w lecie, **prawdopodobnie w lipcu**, pojedziemy na wakacje **do Rygi**.

2.5. Oddech

Ilość powietrza w płucach, którą młody aktor dysponuje, wpływa w zasadniczy sposób na poprawność wymowy i możliwość interpretacji. Podczas mówienia na scenie nieodzowne jest stosowanie oddechu przeponowego, w którym klatka piersiowa, rozszerzając się na boki, maksymalnie zwiększa pojemność płuc. Wtedy młody aktor dysponuje większą ilością powietrza niż normalnie, co umożliwia gospodarowanie głosem na jednym oddechu. Przedstawione ćwiczenia uświadomią dziecku mechanizm oddychania i działanie przepony oraz pomogą w nauce oddychania przeponowego.

Mors. Dziecko leży na podłodze, mięśnie rozluźnione, prawą rękę kła-

dzie pośrodku klatki piersiowej, lewą na górnej części brzucha. Instruktor liczy. Na „pięć” – dziecko wciąga powoli jak najwięcej powietrza, tak aby najpierw wypełnić nim brzuch (lewa ręka poklepuje, sprawdzając czy już), a potem prawa ręka przyciskając lekko żebra, pomaga im rozszerzyć się na boki pod wpływem napierającego na tę rękę i na żebra następnej partii powietrza. Kiedy żebra rozszerzą się na boki i uniosą ku górze wypychając prawą rękę – dziecko wypuszcza powietrze, nie pozwalając opadać żebróm. Prawa ręka, leżąc nieruchomo, kontroluje, czy tak się dzieje. Po chwili zapadnie się brzuch, wtedy dziecko wykonuje następny powolny wdech, przytrzymując brzuch lewą ręką. Całość powtarza się kilkakrotnie.

Katar. Dziecko wciąga powietrze przez prawą dziurkę od nosa. Lewą dziurkę zatyka przy tym kciukiem. Po wypełnieniu płuc powietrzem, zatyka drugą dziurkę drugim kciukiem. Trzyma przez chwilę powietrze w płucach, po czym wypuszcza, odtykając prawą dziurkę. Następnie tą samą dziurką wciąga powietrze i zabawa powtarza się wielokrotnie.

Nurek. Stojąc z opuszczonymi rękami, dziecko wciąga powietrze jak najniżej „do brzucha”. Następnie jeszcze wolniej wydycha je, opróżniając płuca do końca. Nie robi następnego wdechu, czekając aż on nastąpi „sam”. Całość powtarza się kilkakrotnie.

Ryba. Stojąc z opuszczonymi rękami, dziecko jak najszybciej wciąga powietrze. Trzymając powietrze w płucach, trzy razy otwiera i zamyka usta, tak jak ryba, po czym, ruszając dalej ustami, wydycha je powoli. Całość powtarza się kilkakrotnie. W czasie kolejnych spotkań ilość „kłapnięć” z zatrzymanym w płucach powietrzem zwiększa się do kilkunastu. Warunkiem jest wykonywanie „ryby” bez wysiłku.

Dmuchany krokodylek. Dziecko leży na podłodze na wznak, mięśnie rozluźnione. Jest krokodylkiem, z którego uszło powietrze. Na sygnał nauczyciela: „pompeczka!” – unosi złączone nogi pionowo ku górze i z wielkim sykiem na głosce s wciąga maksymalną ilość powietrza. Nauczyciel reguluje długość trwania tej pozycji, licząc na przykład do trzech. Dziecko wstrzymuje oddech. Na sygnał: „dziureczka!”, dziecko wypuszcza powietrze przez złączone wargi („brrrrru!”) i opuszcza powoli nogi, starając się robić to równomiernie.

Hipopotamek. Ćwiczenie takie jak wyżej. Na wdechu do pozycji pionowej unosi się tułów, na wydechu opada. Należy zwrócić uwagę na rozluźnienie mięśni ramion i pleców.

Lala. Ćwiczenie takie jak wyżej, ale w pozycji stojącej. Dziecko stoi „na baczność”, na sygnał „pompeczka!” robi wdech unosząc lekko głowę i rozkładając ręce na boki na wysokości ramion. Na sygnał „dziureczka!”, ręce i głowa opadają luźno na wydechu.

Klaps. Ćwiczenie jak poprzednio w pozycji stojącej. Tułów pochylony do przodu, ręce zwisają, głowa opuszczona, oczy zamknięte. Sygnałem do nagłego wyprostowania się, z dźwiękiem „hyyyy!” na wdechu jest klaps (kłaśnięcie), po czym następuje opadanie do pozycji wyjściowej. Powietrze wypuszczane jest z sykiem tak długo, jak długo nauczyciel na przykład klaszcze w dłoń.